

Talat Tekin, Makaleler¹, Altayistik (Yay. Hazırlayanlar: Emine YILMAZ-Nurettin DEMİR), Grafiker Yayıncılık:11, Araştırma İnceleme Dizisi: 5, Ankara 2003, XVI + 384 s.

Dr. Süer EKER

Türk-Çuvaş dilleri, Moğolca, Mançu-Tunguzca ile muhtemelen Korece ve Japoncanın da yer aldığı varsayılan Altay dilleri ailesi, Altay Dilleri Kuramı'nın bir sonucu ve ürünüdür. Başta Ramstedt olmak üzere, Németh, Gombocz, Kotwicz, Aalto, Poppe, Pritsak, Menges vd. bilim adamlarının katkılarıyla geliştirilen bu kuram, esas olarak Altay dilleri arasındaki ses denkliklerine dayanır.

Türk dil biliminin yaşayan en önemli isimlerinden olan Talat Tekin, aynı zamanda Altayistik biliminin ülkemizdeki sayılı temsilcilerinden biri ve Altay dilleri arasındaki ilişkileri *kuramlaştıran* Ramstedt ve Poppe'den sonra, bu kuramın en güçlü savunucularındandır.

Bilimin temel hareket noktası olan nesnel düşüncenin Türklük araştırmalarına uygulanmasında pay sahibi bir araştırmacı olarak, çok sayıda nitelikli yapıtıyla Türk dil bilimine *Ana Türkçe birincil uzun ünlüler kuramı* gibi yeni ufuklar açan, özgün bakış açıları getiren Tekin, aynı zamanda Türkoloji ve Altayistik dünyasınca yakından tanınan seçkin bir akademisyendir.

Tekin'in uzun bilim hayatının ürünü olan makalelerinden, özellikle Altayistik ile ilgili olanların, önemli bir bölümüne ulaşma imkânı, Ankara, İstanbul Türkoloji çevreleri de dahil olmak üzere, oldukça sınırlıdır.

Son dönemlerde çok sayıda nitelikli bilimsel çalışmaya birlikte imza atan Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Emine YILMAZ ve Başkent Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Nurettin DEMİR; Prof. Dr. Talat TEKİN'in -birçoğu yazarında da bulunmayan- yaklaşık 150 yazısının tamamını derleyerek bir dizi hâlinde yayımlamayı amaçlamaktadırlar.

Başkent Üniv. TDE Bölümü / ANKARA
suereker@yahoo.com

Üç ciltten oluşacak bu dizinin ilk cildinde Altayistik, ikinci cildinde Eski Türkçe ve Orta Türkçe, üçüncü cildinde ise Çağdaş Türk dilleri ile ilgili yazıların yer alması plânlanmıştır. Tüm yazıların derlenmesi, gerçekten çok ciddi ve kapsamlı bir kaynak taramasının sonucudur. Böyle bir kaynak taramasının ardından farklı tarihlerde, farklı ülkelerde çok değişik çevriyazı dizgeleri ve *font*larla basılan malzemelerin işlenmesi, ölçünlü ve birbiriyle tutarlı metinler hâline getirilerek âdeta harf harf yeniden yazılması, çalışmaya verilen emeğin bir göstergesidir.

İlki 1969, sonuncusu 1998 tarihini taşıyan ve kronolojik olarak sunulan Altayistikle ilgili makaleler Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Avusturya, Macaristan, Rusya'dan Kore, Japonya ve Moğolistan'a değin pek çok ülkede, çok sayıda dil bilim periyodığında ve kitapta yayımlanmıştır.

Bu makaleler, Altayistik ve Türkoloji dünyasına ilk kez bir arada sunulmaktadır.

Metin inceleme ve yayımına dayalı geleneksel çalışmalar da ayrı bir önem taşımakla birlikte, modern dil bilimin verilerini esas alan, Altay dilleri, Türk dil ve lehçeleri arasındaki eş ve art zamanlı karşılaştırmalı çalışmalar, pek çok Türkoloji sorununun çözümüne önemli katkılar sağlamasının yanı sıra, Türk bilim dünyası için uluslar arası alanda prestij kaynağı olmaktadır. Bu nitelikleri taşıyan *Makaleler I, Altayistik*, Altayistik ve Türklük bilimi araştırmacıları için vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir.

Kitapta 35 adet yazı bulunmaktadır. Bu yazılardan 2'si tanıtmaya/eleştiri, 33'ü makaledir. 35 yazının 9'u Türkçe, 1'i Rusça, 25'i İngilizcedir. *Sunuş* bölümünde, kitabın hazırlanması ile ilgili süreçlerden söz edilmekte, *metin* bölümünde her yazının sonunda kaynakça yer almakta, kitabın sonunda makale ve tanıtımların künyeleri bir arada verilmektedir.

Kapsam ve içerik açısından aynı olan 20-23 ve 25 numaralı makaleler Türkçe, Rusça ve İngilizce olarak kaleme alınmıştır. Aynı şekilde 22-24 numaralı makalelerden ilki İngilizce, ikincisi Türkçedir; 33 numaralı Türkçe makale ise, 27 numaralı İngilizce makalenin özeti niteliğindedir.

Aşağıda, kitapta yer alan 35 yazının tamamı ile ilgili kısa notlar sunulmuştur:

Genel Türkçe *z*, *ş*'nin Çuvaşçada *r* ve *l*'ye denk geldiği bilinmektedir. Altayistik kuramında $r > z$ ve $l > ş$ gelişmelerine 'Zetasizm' (*z*'leşme) ve

‘Sigmatizm’ (ş’leşme); bunun tersine, $z > r$ ve $\xi > l$ gelişmelerine ise ‘Rotasizm’ (r’leşme) ve ‘Lamdasizm’ (l’leşme) adı verilmektedir.

Kitabın ilk yazısı olan “Zetacism and Sigmatism in Proto Turkic” (s. 1-37) başlıklı makalede ilk kez Altay karşılaştırmalı dil biliminin kurucusu Ramstedt tarafından ortaya konulan $r > z$, $l > \xi$ gelişimleriyle ilgili genel bilgiler verildikten sonra, tarihî ve Modern Türk dillerinden z’leşme ve ξ ’leşmeyi destekleyen çok sayıda örnek sunulmaktadır.

“On the Alternation $l \sim s$ in Turkic and Mongolian” (s. 39-41) başlıklı makalede, ilk makalenin devamı niteliğinde, Türkçe ile Moğolca arasındaki $l \sim \xi$ nöbetleşmesi ile ilgili örnekler incelenmektedir.

“Further Evidence for ‘Zetacism’ and ‘Sigmatism’” (s. 45-54) adlı makalede z’leşme ve ξ ’leşme kuramı ile ilgili çok sayıda yeni örnek sıralanmaktadır.

“On Volga-Bulgarian *bačnä*” (s. 55-56) başlıklı makalede, Volga-Bulgar Kitabeleri’nde yer alan *bačnä* sözcüğünün kökeni, *balç hipotetik biçimine dayalı olarak açıklanmaktadır.

Türkolojinin en önemli araştırma konularından biri de Türk dillerinde kısa ünlülerle zıtlaşan yani fonem niteliği taşıyan birincil uzun ünlülerin varlığıdır. “On the Origin of Primary Long Vowels in Turkic” (s. 57-64) başlıklı makalede, Türk dillerinde yer alan uzun ünlülerin kaynağıyla ilgili *büzülme*, *vurgu*, *telâfi*, *ikiz ünlü*, *hece* doruğu gibi kuramlara değinilmekte ve Türkçe uzun ünlülere karşılık gelen Moğolca ses grupları ile ilgili örneklerin yanı sıra *V* ve *CV* tipindeki uzun ünlülü yansıma sözcükler ile bunların türevleri ve son olarak *V* ve *CV* tipindeki köklerde birincil uzun ünlüler incelenmektedir.

“Sravnitel’ny slovar’ tunguso-man’çjurskikh yazıkov: Materialı k etimologičeskomu slovarju (Tunguz-Mançu dillerinin karşılaştırmalı sözlüğü: Etimolojik sözlük için malzemeler), Tom I: A-N, Akademiya Nauk SSSR, İnstıtut Yazıkoznaniye, Leningrad 1975.” (s. 65-72), Mançu-Tunguz dillerinin, Altay dil bilimi alanında çalışanlar için *eşsiz bir kaynak* niteliğindeki ilk toplu ve karşılaştırmalı sözlüğü ile ilgili bir tanıtma yazısıdır.

“Altay Dilleri Teorisi” (s. 73-86) başlıklı yazıda Altay dilleri kuramının kurucusu Moğolist ve Türkolog Ramstedt’in görüşleri ile kuramın tarihsel gelişimi ele alınmaktadır. Ayrıca, kuramın diğer önde gelen temsilcileri Aalto ve Poppe’nin görüşlerinin yanı sıra Altay Dilleri Kuramı’na

muhafif olan Clauson ve Doerfer'in görüşleri de incelenmektedir. Makalede $r=z$, $l=\text{ş}$; $d-$, $n=y-$ gibi ses denklikleri ve Ön Türkçedeki kimi ses değişimleri ele alınmaktadır. Bu denklik ya da değişimler Altay dillerinin soyca akrabalığı demek olan Altay Dilleri Kuramı'nın güçlü ve inandırıcı kanıtlarıdır.

"The Representation of the Proto-Turkic Medial and Final /s/ in Yakut" (87-92) adlı makalede Türk dil biliminin çözülmemiş sorunlarından biri olan Ana Türkçe söz içi ve sonundaki /s/nin Yakutçada sistemli biçimde /t/ ile, Ana Türkçe /ç/, /ş/, /z/nin son seste /s/ ile, ünlüler arası /s/nin ise /h/ ile temsili ve istisnâî değişimler incelenmektedir.

"Ön Türkçede Ünsüz Yitimi" (s. 93-109) başlıklı makalede Ön Türkçede 'fonem atlama'sı ses olayı ile söz içinde meydana gelen Altayca *kt* > Ana Moğolca *gt/gt* > Türkçe *-t* vb. ünsüz yitimi örnekleri incelenmektedir.

İlk iki makalede Ana Türkçe için $r^2 > z$, $l^2 > \text{ş}$ gelişimini savunan ve bu ses değişimleri ile ilgili çok sayıda örnek sıralayan Tekin, "Once More Zetacism and Sigmatism" (s. 112-130)" başlıklı çalışmasında ise *Zetacism* ve *Sigmatism* ile ilgili olarak çeşitli araştırmacıların görüşlerini özetlemekte, ardından tespit ettiği yeni 10 zetacizm, 2 sigmatizm örneğini ve Altayca **lç* >> Genel Türkçe *ş* vb. gelişimleri incelemektedir.

Türkçede üçüncü kişi iyelik ekinden önce türeyen /s/ ve sonra türeyen /n/ fonemleri bugüne değin Türk dil bilgisi çalışmalarında *kaynaştırma sesi* olarak adlandırılmıştır. "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine" (s. 131-138) başlıklı yazıda, üçüncü kişi iyelik ekinin tarihî ve modern Türk dil ve lehçelerindeki durumu, bu ekten sonra ortaya çıkan zamir *n*'si, 3. kişi iyelik ekinin kökeni, bu ekten önce türeyen *s* ile ilgili kuramlar ele alınmakta ve sonuç olarak, bu ekin, Ana Altayca 3. kişi zamiri **in*'den geliştiği; /s/ foneminin de aslında Ana Türkçede var olan, ancak daha sonra kullanımdan düşen çokluk ekinin *kalıntısı olduğu* savı ileri sürülmektedir.

"Notes on Some Altaic Harnessing Terms" (s. 139-148) başlıklı makalede atçılıkla ilgili Türkçe *uyan/oyan*, *tin*, *tizgin*, *yular*, *yügün/yügän*, *sugluk*, *kantarma*; Moğolca *çilbuşur/ çulbuşur*, *delbeg/*delbege(n)* terimleri ele alınmakta ve bunların etimolojileri verilmektedir.

"On the Structure of Altaic Verbs in {-KIrA}" (s. 149-162) başlıklı makalede, Türk dillerinde {-KIr-} ve {-KrA-} ile yapılan eylemlerin, Moğolcada {-kirA-} bulunan eylemlerle ilgisi incelenmektedir.

“On the Verbal Negation in Old Japanese”de (s. 163-174) Eski Japoncada olumsuz eylemler yapan *-nu* ve *-zu* ekleri ile Genel Altayca olumsuzluk eki **-ma-* arasında bağ kuran Miller’in *aşırı imgesel ve spekülatif* görüşleri eleştirilmektedir.

“On the Structure of Japanese Transitive Verbs in /s/” (s. 175-182) başlıklı makalede, Japoncanın morfolojisinin en karmaşık sorunlarından biri olan, birbiri ile bağlantılı geçişli ve geçişsiz eylem gövdelerinde bulunan /r/ ve /s/ ile ilgili kuramlar değerlendirilmekte ve özellikle Miller’in soruna ilişkin çözümleri eleştirilmektedir.

“Remarks on a Study in Altaic Comparative Morphology” (s. 183-195), SSCB Bilimler Akademisi Dil Bilim Enstitüsü Altay Dilleri Bölümü tarafından yayımlanan ve I.V. Kormish’in 5 makalesinden oluşan *Studies in Comparative Morphology of the Altaic Language* adlı yapıtla ilgili bir tanıtma yazısıdır.

“Üze Zarfı Hakkında” (s. 197-204), adlı yazıda, ilk kez Köl Tigin ve Bilge Kağan kitabelerinde yer alan, Radloff tarafından *öze*, Thomsen tarafından *üze* olarak okunan sözcüğün kökeni ile ilgili görüşler sıralandıktan sonra, Tekin *üze*’yi *üz* kökünden datif-lokatif eki *-A* ile türeyen bir zarf olarak açıklamakta ve bu açıklama ile ilgili tarihî ve modern kaynaklardaki diğer kanıtları ve örnekleri sıralamaktadır.

“Altaic Etymologies Based on ‘Sporadic Alternations’” (s. 205-213) adlı yazıda, Altay dilleri arasındaki düzenli ses değişimleri veya ses denkliklerinin yanı sıra, en az bunlar kadar *verimli* 9 ‘dağınık nöbetleşme’ ele alınmaktadır.

Bilindiği gibi İlk Türkçe **r²* > Ana Türkçe *z* değişimi yani *z*’leşme ve *l²* > *ş* değişimi yani *ş*’leşme Altay Dilleri Kuramı’nın temelini oluşturan en önemli ses denklikleridir. Tekin, “Zetacism and Sigmatism: Main Pillars of the Altaic Theory” (s. 215-234) başlıklı makalesinde, bu kuramı destekleyen ses denkliklerinin/değişmelerinin, aslında, sorunun çözümünde belirleyici bir rol oynamadığını düşünen ve dolayısıyla kurama karşıt görüş sergileyen Alman Türkolog G. Doerfer’e cevap vermektedir.

Altay dilleri arasındaki ses denkliklerinin birçoğunu ilk defa fark eden Ramstedt, işteşlik eki *-ş-*’nin /ç/den geliştiğini öne sürmüştür. Tekin “Türkçe /ş/, Çuvaşça /ś/ ve Moğolca /ç/” (s. 235-240) başlıklı makalede, Ramstedt’in Türk. /ş/= Çuv. /ś/= Mo. /ç/ ses denkliğini gösteren yeni örnekler sunmakta, tarihî lehçeler ve özellikle Bulgarca/Çuvaşça aracılı-

ğıyla Ramstedt'in bulduğu bu denkliğin doğruluğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.

“Turkic *tiš*, Chuvash *šāl* and Mongolian *šidün*” (s. 241-245). Altay Dilleri Kuramı'nın muhaliflerinden biri olan Sir Gerard Clauson'un, Türkçe *tiš* 'diş', Çuvaşça *šāl* ve Moğolca *šidün* sözcüklerinin etimolojik olarak birbirleriyle ilişkili olmadığını ileri süren bir yazısı üzerine, Tekin tarafından kaleme alınan bu makalede her üç sözcüğün de, Clauson'un iddiasının aksine, köken bakımından ilişkili olduğu ortaya konulmaktadır.

Türkçede vurgu genellikle son hecededir. Sözcüğe ek geldikçe, vurgu da sona kayar; ancak kimi ekler vurguyu üzerlerine çekmezler. Bunun nedeni, bu eklerle kurulmuş biçimlerin aslında birer sözcük grubu olmaları, vurgunun grubun son sözcüğüne ve genellikle gruptaki son sözcüğün de son hecesi üzerine gelmesidir. Bu noktadan hareketle, Tekin, “Olumsuzluk Eki *-ma/-me-*'nin Etimolojisi” (s. 247-252) başlıklı makalede, konuyla ilgili etimoloji denemelerini sıraladıktan sonra, ilk kez Ramstedt tarafından ortaya konulan açıklamayı geliştirmektedir. Buna göre Türkçede *-mA-* eki, eylemlerin *-m* ile yapılmış ad biçimlerine Tunguz dillerinde yaşayan olumsuz *e-* eyleminin getirilmesiyle oluşmuştur.

“внутриюрские свидетельства соответствия тюрского /š/ чувашско /š/ и монгольского /č/” başlıklı makale 20 numaralı yazının yani “Türkçe /š/, Çuvaşça /š/ ve Moğolca /č/” başlıklı makalenin Rusça çevirisidir.

Türkçe olumsuzluk eki *-mA-*'nin kökeni üzerine yazılan “On the Origin of Turkic Negative Suffix (-mA-)” (261-268) başlıklı yazı, 22 numaralı makalenin; aynı şekilde “Turkic /š/, Chuvash /š/ and Mongolian /č/” (s. 269-274) başlığını taşıyan yazı da 20 no'lu makalenin İngilizce çevirisidir.

Tekin 1968 yılında yayımlanan yapıtı *A Grammar of Orkhon Turkic*'te araç durumu ekinden başka *-lɣu/-ligü* şeklinde bir *comitative* ekinden de söz etmiş ve bununla ilgili iki örnek sıralamıştı. Tekin'in okuyuşu ve yorumu Türkologlar arasında genel olarak kabul görmüş, ancak Sir Gerard Clauson ve Gerhard Doerfer farklı görüşler ortaya koymuşlardı. “Comitative Case in Orkhon Turkic” (s. 275-280) başlıklı makalede Clauson ve Doerfer'in *topluluk durumu eki* (comitative case suffix) *-lɣu/-ligü* ile ilgili karşıt görüşleri eleştirilmekte, bu eklerin Moğolca *topluluk durumu eki* *-lɣa/-lüge* ile bağlantılı olduğu ortaya konulmaktadır.

z'leşme ile ilgili makalelerinde, bulduğu 85 örnekle Genel Türkçe z'nin, r veya r'nin bir türünden geliştiğini ispat ederek Altay Dilleri Kuramı'nı güçlendiren Tekin "New Examples of the Zetacism" (s. 281-287) başlıklı makalesinde de 5'i yeni, 7 z'leşme örneğini bilim dünyasına sunmaktadır.

Çin tarihlerinden *Chin-shu*'da yer alan Hunca kısa bir beyit (ya da satır) ilk kez Shiratori tarafından yorumlanmış, Çince çeviri denemesiyle birlikte geçen yüzyılın başında yayımlanmıştır. "The Hunnic (Hsiung-Nu) Couplet in Chin-Su" (s. 289-297) başlıklı makalede Tekin konuyla ilgili olarak çalışma yapan Türkologların farklı okuma denemelerini ve yorumlarını eleştirerek dört sözcükten oluşan kendi okuma denemesini sunmaktadır.

Bilindiği gibi, Altayca /lç/, /lc/ ve /ç/ ses birimleri Çuvaşçada /s/ ile temsil edilmektedir. "Sigmatism in Chuvash Reviewed" (s. 298-307) başlıklı makalede, Çuvaşçadaki ş'leşme örnekleri Türk dillerinin yanı sıra Moğolca ve Macarca kanıtlarla, karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Ana Türkçe uzun ünlüler, sonraki dönemlerde kısalarırken birtakım seslik izler bırakmışlardır. Bu izlerden biri, uzun ünlülerin ikizleşmesidir. Söz başında y- türemesi Türk dillerinde örneklerine sıkça rastlanan uzun ünlüler ya da başka nedenlerle meydana gelen seslik bir olgudur. Tekin, "Türk Dillerinde Ökseste y- Türemesi" (s. 308-326) başlıklı makalesinde, Çuvaşçanın yanı sıra tarihî ve modern Türk dil ve lehçelerinde bu olguyu araştırmaktadır. Tekin'e göre en eski y- öntüremeleri, İlk Türkçe (Pre-Turkic) döneminde meydana gelmiştir. Altay Dilleri Kuramı'na göre Türkçe tek heceli sözlerin çoğunun sonunda bir ünlü vardı. Altayca iki heceli bu sözcüklerin sonundaki kısa ve vurgusuz ünlü daha sonraki dönemlerde kaybolmuş, ancak kimi izler bırakmıştır.

"Relics of Altaic Stem-Final Vowels in Turkic" (s. 327-346), Eski ve Orta Türkçe eylemlerin geniş zaman eklerindeki ünlülerin, aslında daha eski ve özgün biçimleri iki heceli olan eylemlerin sonundaki ünlüler olduğunu ortaya koymaktadır.

"On the Origin of the Turkic Genitive Suffix" (s. 347-352) başlıklı makalede ilgi durumu ekinin kökeni üzerinde durulmaktadır. Buna göre, Genel Altayca ünlülerden sonra ilgi durumu eki olan {*-n}, ünsüzlerden sonra dar düz/yuvarlak bir ünlünün türemesiyle {*-(I)n} biçimine gelişmiş, daha sonra Türk dillerinde nazalleşmiştir.

“Yeni ‘Zetasizm’ Örnekleri” başlıklı makale, 27 numaralı İngilizce makalenin (New Examples of Zetacism) özeti niteliğindedir.

“Altaic Etymologies: I” (s. 356-375) başlıklı makalede, Altay dilleri arası karşılaştırmalarla 63 adet sözcüğün etimolojisi ve Ana Altayca *rekonstrüksiyonları* verilmektedir. Örneğin *arı* için Altayca **pāri* biçimi önerilmektedir.

İlk kez Ramstedt tarafından ortaya konulan ses denkliklerinden biri de, /y/=n/ yani Türkçe söz başındaki /y/nin, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada /n/’ye karşılık gelmesidir. Bu denklikle ilgili çok sayıda örnek vardır. Ancak Türkçe *yurt* ile Moğolca *nutug* arasındaki ilişki Ramstedt ve Poppe’nin de dikkatinden kaçmıştır.

Tekin, “Turkic *yurt*= Mongolian *nutug*” (s. 377-382) başlıklı makalede, Türkçe *yurt* ile yaklaşık aynı anlamı taşıyan *nutug* arasında fonetik ve semantik yakınlıkları, dolayısıyla bu iki sözcüğün aynı kökenden geldiğini (cognate) ortaya koymaktadır.

Altay Dilleri Kuramı’nın Ramstedt’ten sonra en güçlü teorisyenlerinden biri olan Prof. Dr. Talat TEKİN’in makaleleri, karşılaştırmalı dil bilim çalışmalarının da zirvesi niteliğindedir. Bu denli değerli ve seçkin yazıların bir araya getirilmiş olması, Altayistik araştırmaları için büyük bir kazançtır.

Emine YILMAZ ve Nurettin DEMİR tarafından yayıma hazırlanan “*Makaleler1, Altayistik*”, Altayistik ve Türkolojiyi hayat tarzı hâline getirenlerin kütüphanelerinde mutlak surette bulunması gereken bir eserdir.